

کتاب‌های درسی قدیمی و جدید جغرافیا

● دکتر سیاوش شایان

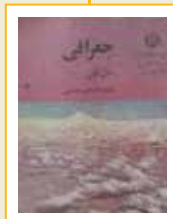
● بسیاری از اوقات، والدین دانش‌آموزان، دبیران یا خود دانش‌آموزان زمانی که کتاب‌های درسی جغرافیا در دوره‌های مختلف تحصیلی را با کتاب‌های قدیمی مقایسه می‌کنند به این نتیجه می‌رسند که کتاب‌های قدیمی پر حجم‌تر و پربارتر بودند. آیا این مقایسه‌ها و نتیجه‌گیری‌ها منطقی و درست است؟ گذر زمان چه تأثیری بر حجم و غنای کتاب‌های درسی (در اینجا کتاب‌های جغرافیا) داشته است؟ این سؤالات ما فقط برای کتاب‌های دههٔ چهل و پنجاه است. امیدواریم فرصتی دست دهد تا بررسی همه‌جانبه‌ای از این کتاب‌ها انجام دهیم. نویسندهٔ این سطور خود به یاد می‌آورد که در دورهٔ تحصیل در دبستان، وقتی که پا به کلاس پنجم دبستان گذاشت با دو کتاب تاریخ و جغرافیا با قطعی بزرگ‌تر از سایر کتاب‌های درسی همان کلاس روبه‌رو شد! این کتاب‌ها نشانگر این بودند که دانش‌آموز به سال‌های آخر تحصیلات دورهٔ ابتدایی رسیده و دارد آمادهٔ ورود به دبیرستان می‌شود. به عبارت دیگر به تعبیر مردم در آن روزگار، کتاب‌های بزرگ جغرافیا و تاریخ نشانهٔ بزرگ شدن دانش‌آموز و جدا شدن وی از سایر دانش‌آموزان ابتدایی و ورود به دوره‌ای بود که درک جغرافیای جهان و ایران واجب شمرده می‌شد. کاری به جنبه‌های روان‌شناختی بزرگ بودن قطع کتاب‌های درسی جغرافیا در آن روزگار نداریم، بلکه بیشتر جنبه‌های آموزش جغرافیا مدنظر است. کتاب‌های جغرافیای درسی پنجم

و ششم ابتدایی سابق (دهه‌های چهل و پنجاه شمسی) را استادان زنده‌یاد شادروان جناب دکتر محمدحسن گنجی، دکتر لطف‌الله مفخم پایان و استاد حسین خلیلی فر نگاشته بودند. در جغرافیای پنجم دبستان ویژگی‌های جغرافیایی جهان و در کتاب جغرافیای ششم دبستان جغرافیای ایران تدریس می‌شد. یعنی ابتدا دانش‌آموز از جهان بزرگ‌تر اطلاعاتی حاصل می‌کرد و سپس به کشور خویش می‌رسید. درست برعکس این روزگار که می‌گویند شناخت دنیای پیرامون را از محل زندگی دانش‌آموز آغاز کنید و سپس به دنیای فراتر روید! به نظر می‌رسد حداقل در این مورد، حق با کتاب‌های درسی جدید جغرافیاست. کتاب‌های قدیمی جغرافیا سرشار از نقشه‌های رنگی به شکل نقاشی و ترسیم‌شده با دست‌های توانای نقاشان کتاب‌های درسی، محمد زمان زمانی، غلامعلی مکتبی و پرویز کلانتری از نقاشان زنده و متخصص در ترسیم نقشه‌ها و عکس‌های آموزشی بودند. محال است کسی را پیدا کنید و از وی درباره کتاب‌های مذکور سؤال کنید و او خاطراتی از این نقاشی‌های زیبا و آموزشی و ماندگاری آن‌ها در ذهن خود تعریف نکند.

نقشه‌ها و تصاویر آن چنان زنده و گویا و خوش‌رنگ و لعاب بودند که پس از دهه‌ها هنوز در ذهن دانش‌آموزان آن روزگار و میان سالان و کهن سالان این روزگار باقی مانده‌اند و بخشی از جغرافیای ذهنی دانش‌آموزان را تشکیل می‌دهند. در آن روزگار خبری از اینترنت و گوگل ارث، گوگل‌مپ و چندین و چند درگاه جغرافیایی و آموزش جغرافیا نبود تا دانش‌آموزان به بحث و بررسی و جست‌وجو بپردازند و از اوضاع جغرافیایی سایر سرزمین‌ها و ملل و فرهنگ و ادیان و مذاهب و پراکندگی فعالیت‌های جغرافیایی و معیشت مردم در دیگر جاهای دنیا اطلاعات کسب کنند و راه‌ها و فرودگاه‌ها و دریاها و خشکی‌ها را در نوردد و بر دانش جغرافیایی خویش اضافه کنند. بار همه این موارد را کتاب‌های زیبا و بزرگ مقطع جغرافیای پنجم و ششم دبستان بر دوش داشتند و اگر ا عراق نکنیم، والدین دانش‌آموزان نیز با تورق این کتاب‌ها با جهان پیرامون و کشور خویش آشنا می‌شدند. و در خانه‌های مناطق دورافتاده و شهرهای درجه سه و روستاها به جز کتاب‌های درسی، خواندنی دیگری نبود.

اهمیت و ارزش کتاب‌های درسی گذشته چنان بود که دانش‌آموزان هیچ‌گاه پس از گذراندن امتحانات، آن‌ها را دور نمی‌ریختند. اغلب آن‌ها به‌عنوان یادگارهای بارزش از دوران سوادآموزی و تحصیل در خانه‌ها نگهداری یا به دانش‌آموز بعدی در خانواده تحویل می‌شدند. گاهی نیز این کتاب‌ها زینت‌بخش کتابخانه‌های محدود خانواده می‌شد و سال‌ها تنها مرجع برای مطالعه در باب جغرافیای ایران و جهان به حساب می‌آمدند. اما حجم هر یک از این کتاب‌ها حدود ۸۲ صفحه بود که قسمت‌های اول آن‌ها (چهار صفحه) به نقشه‌ها اختصاص داشت و چهار صفحه انتهایی را نیز عکس‌ها و نقشه‌های ترسیمی نقاشان زبردست آموزشی زینت داده بودند. کتاب‌های امروز جغرافیای دبستان (ابتدایی) در دسترس هستند. به‌راحتی می‌توانید آن‌ها را از تارنمای اداره کل نشر کتاب‌های درسی دانلود

کنید و نظری به آن‌ها بیندازید. البته شما در فهرست کتاب‌های درسی ابتدایی امروز، کتابی با عنوان جغرافیا نمی‌بینید و برای دیدن بخش‌های جغرافیایی این کتاب‌ها باید کتاب‌های مطالعات اجتماعی را بررسی کنید و به بخش جغرافیای آن‌ها وارد شوید.

مقایسه کتاب‌های جغرافیای قدیمی دهه چهل و پنجاه با کتاب‌های (بخش‌های) جغرافیای کتاب‌های امروز نشان می‌دهد که از آن ابهت و بزرگی کتاب‌های جغرافیای قدیم، زیبایی نقاشی‌های جغرافیایی، رسم‌الخط دست‌نویسی شده کتاب‌های گذشته (با خط نستعلیق زیبای آقای محمد سلحشور) و نویسندگان بنام دانشگاهی خبری نیست. اما به نظر می‌رسد بخش‌های جغرافیای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دانش‌آموزان را بیشتر درگیر جست‌وجو، مطالعه عمیق، کارهای میدانی، بحث و گفت‌وگو با دیگر دانش‌آموزان، نوشتن به وسیله خود دانش‌آموز و کارهایی از این قبیل می‌کنند که می‌توانیم بگوییم کتاب‌های جدید باعث تعامل بیشتر دانش‌آموز با کتاب و معلم و درگاه‌های جست‌وجوی اینترنتی و دیگر دانش‌آموزان می‌شوند. هر یک از کتاب‌های قدیم و جدید، مزایا و معایب خاص خود را دارند و هر یک برای زمانی و مکانی تألیف شده‌اند. مکان ما هنوز ایران است، اما این مکان (که موضوع علم جغرافیاست) از گذشته تاکنون دست‌خوش تغییرات بسیار شده است. زمان نیز حدود پنجاه سال رو به جلو رفته است. نمی‌توان انتظار داشت که کتاب‌های قدیم از نظر جغرافیایی همچنان معتبر باشند، اما روش تدریس و آموزش جغرافیا در آن‌ها تغییر یافته است. نمی‌دانیم بعد از گذشت چهل، پنجاه سال دیگر آیا کتاب‌های امروزی به یاد میان‌سالان و کهن‌سالان آینده می‌ماند یا نه؟ فقط این را می‌دانیم که دانش‌آموزان امروزی پس از گذراندن درس و امتحان، کتاب‌های درسی را نکه نمی‌دارند، احترام آن‌ها را حفظ نمی‌کنند، آن‌ها را به‌عنوان یادگاری‌های عزیز از دوران تحصیل خود، در کمد، طاقچه و کتابخانه قرار نمی‌دهند. راستی، چرا؟!